

ARHITECTURA. URBANISM

MODELELE BAROCE COLONISTE BĂNĂȚENE ALE SECOLULUI XVIII. COMPARAȚIE CU VECHILE IMPLANTURI COLONISTE DIN TRANSILVANIA

*Teodor Octavian Gheorghiu
Radu Radoslav*

În mod obișnuit, barocul înseamnă o anumită poziție în artă și arhitectură, iar în domeniul celei din urmă, noi tipuri de spații, volume și elemente de detaliu. Urbanismul baroc pare a fi subordonat arhitecturii pe care o conține, fără să dispună de un limbaj propriu, esențial diferit de cele anterioare. Faptul are o explicație: doar anumite și puține zone europene au permis intervenții urbane baroce de mare anvergură, astfel încât organizări globale nu pot fi urmărite decât ca însoțitoare ale noilor colonizări din sec.XVII-XVIII de pe continentul american și pe teritoriile ocupate de imperiul austriac.

Urbanistic vorbind, fenomenul colonizator, indiferent când s-a petrecut, interesează prin impunerea rapidă și unitară a unor modele "oficiale". În acest sens este important felul în care modelele iau naștere și sunt răspândite și relația cu cele locale, precum și evoluția lor ulterioară.

Acesta este motivul pentru care tentează comparația dintre modele urbane din momente istorice diferite, aici acest lucru făcându-se între cele medievale săsești din Transilvania și cele baroce austriece din Banat.

Colonizările, indiferent când s-au petrecut, au materializat voința centrală de organizare, în special economică și militară, a unor zone, în general în momentele de început ale centralizării statului, sau ca urmare a dobândirii unor noi teritorii. Implantul de noi așezări, care materializează fenomenul, înseamnă și implanturi ale unor concepte urbanistice străine de locul respectiv și se traduce printr-un efort de adaptare din partea tuturor participanților.

Modul de organizare spațială a acestor noi așezări trebuia să țină cont în primul rând de experiența existentă (a spațiului de unde proveneau coloniștii) de concepția unitară a promotorului (statul sau alte foruri centrale) eventual, de realitățile sitului. Un rol important îl avea legislația după care urma să se conducă așezarea, relațiile cu statul

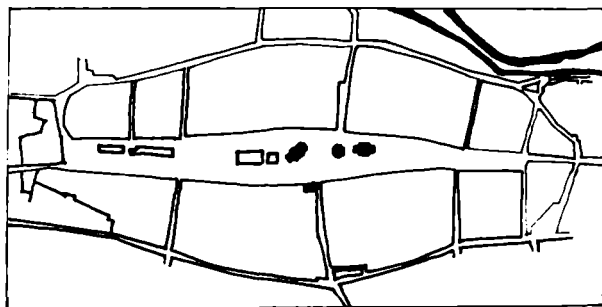

Fig. 1. Spisska Nova Ves

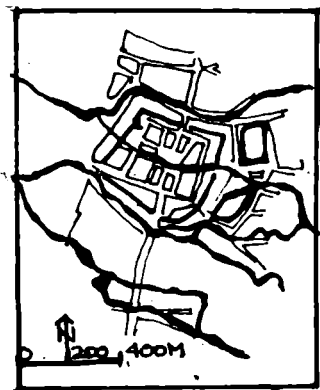

Fig. 2. Litovel

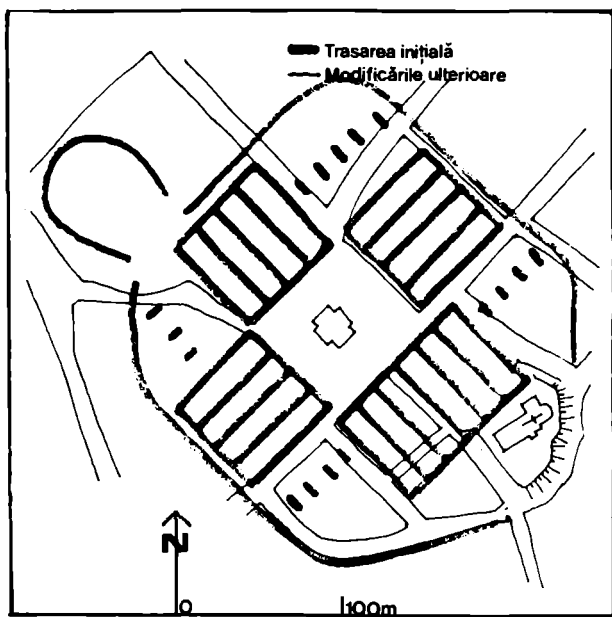

Fig. 3. Trzebnica

și mentalitatea comunității respective. Altfel spus, structurile așezărilor conțin toate aceste elemente, putând furniza, ele însele, suficiente date de istorie generală, atunci când acestea nu sunt cunoscute. În acest context, comparația ar furniza elemente esențiale asupra modalităților de impunere a acțiunii în teritoriul respectiv, implicit relațiile cu situl sau populația existentă, altfel spus, duritatea sau maleabilitatea cu care s-a acționat.

Colonizarea săsească, contemporană cu alte colonizări medievale germane în centrul sau nordul continentului, este realizată în condițiile expansiunii maghiare către răsărit, sud și vest și a organizării noilor teritorii. În Ardeal se cunosc destul de puține elemente definitorii: perioadele, locurile de origine, destinația și într-o oarecare măsură, legislația. Maniera efectivă în care se proceda, organizările comunale timpurii și multe altele se pot deduce fie prin analogii, fie prin analiza respectivelor organisme. Demersul va opera asupra unei serii de așezări care au rămas la nivel rural: Bradu, Cincu, Saieș, Brădeni¹, și asupra unor așezări care în momentul constituirii centrelor, chiar fragmentar, erau sate, cel mult în curs de urbanizare, nivel atins după un interval câteodată îndelungat: Sighișoara, Cluj, Turda, Sibiu, Bistrița, Sebeș, Medias. Ultimelor li se implantează modelele respective deseori înaintea invaziei tătare sau cel târziu până la sfârșitul secolului.² Oricum ne putem lesne închipui că în momentul trasării primelor lotizări, planul ansamblului (cel puțin central) exista.

Trebuie spus de la început că modelele constatate sunt cele uzuale contemporane - liniar și certeian - cu o pondere mult mai mare a primului, în numeroase variante.

Modelele, compacte, presupuneau capacități defensive, de coeziune socială și organizare funcțională eficientă. Bazat pe gospodăria de tip francon (cu excepția Sighișoarei) îngustă la stradă și dezvoltată în adâncime, li se conferea o maximă compactitate și prin înșiruire, se dobândeau aliniamente defensive. Spațiul central, de obicei de tip stradă - piață în oricare dintre variante, localiza funcțiuni multiple (amplasament al lăcașului de cult - în Transilvania deseori fortificat - sau al altor construcții obștești, spațiu al procesiunilor sau al ritualurilor laice și bisericești, loc de concentrare a cirezilor sau turmelor) și devenea inevitabil încărcat cu simboluri. Era suficient de amplu pentru a putea prelua, în condițiile trecerii treptate către un nivel urban (atunci când faptul s-a petrecut) principalele funcții ale acestuia: comerț, bursă, administrație urbană, loc reprezentativ etc. De altfel majoritatea orașelor coloniste ardeleni au luat naștere printr-o asemenea evoluție.

În primul rând, ca reper, trebuie remarcată rigoarea modelelor de origine, liniar sau certeian, chiar indiferența față de sit, iar pentru a susține afirmația, câteva exemple central europene sunt concludente : Spisska Nova Ves, Litovel, Trzebnica. De altfel, chiar prelucrarea geometrică

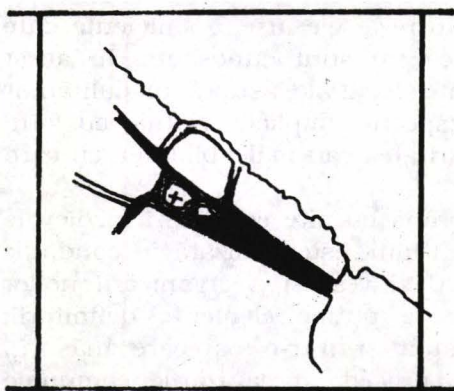

Fig. 4a

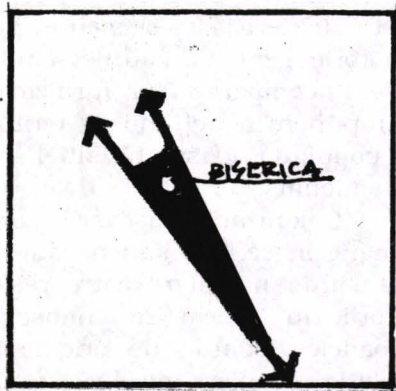

Fig. 4b

Fig. 4 a,b Bradu

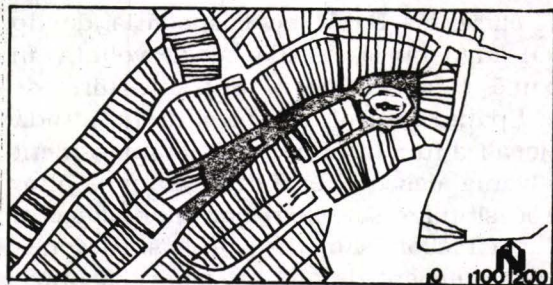

Fig. 5 a

Fig. 5a

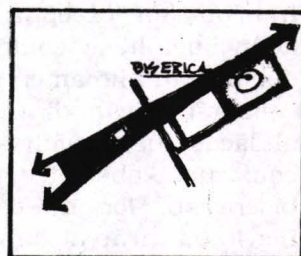

Fig. 5b

Fig. 5 b

Fig 5 a,b Cincu

a planurilor transilvănene o dovedește.

Deci, recursul la aceste modele fiind probat, studiul în detaliu descoperă derogările de la model. Dacă structura generală furnizează repere asupra componentelor principale ale civilizației respective, perturbările probează un anumit mod de implantare, nuanțat și divers, o relație complexă cu situl și societatea.

Varietatea mare a rezultatelor ardeleni înseamnă adaptări de finețe la condiții specifice, ceea ce duce la concluzia că fenomenul colonizator în Ardeal prezintă o sumă de particularități. Din studiile întreprinse s-a remarcat, de pildă, predilecția coloniștilor de a se așeza în spații mai vechi locuite, pe care le menajează și le integrează treptat (cele mai concludente exemple: Mediaș și Cincu, care păstrează amprentele locuirii anterioare). Nu erau alese situri anume, colonizarea așezându-se în mod egal pe terenuri plate sau în pantă, pe platouri sau de-a lungul unor cursuri de apă. Modul în care s-a realizat trasarea în aceste condiții complexe și grija detaliului în raport cu coerența ansamblului, apoi maniera unitară de extindere, fac să se presupună o prezență permanentă a celor ce materializau modelul. Cheia este dată de presupunerea că greavii transilvăneni nu sunt alții decât "locatorii" așezați în satele respective și dobândind funcții administrative³, față de situația în care locatorii altor spații aveau atribuțiuni mai mult în conceperea și mai puțin în materializarea noilor organisme.

Colonizarea austriacă a noilor teritorii cucerite în urma războaielor cu Poarta s-a realizat în condițiile retragerii în bună parte a populației musulmane, distrugerilor și depopulării cauzate de război și noii strategii economice, financiare și militare ce trebuia impusă acestui spațiu. Duritatea intervențiilor va fi resimțită chiar de vechea populație germană din Transilvania, căreia i se anulează în parte legislația tradițională. Noua administrație, în afara unui control perfect al teritoriului, va realiza în scurt timp uriașe regularizări de ape, noi sisteme defensive, rutiere, de așezări, iar în domeniul ultim, desființări, comasări, mutări de așezări sau implanturi de noi modele urbane sau rurale în general coloniste.

Din toate acestea, reținem problema noilor sate coloniste, din Banat, care poate contribui la definirea conceptului de urbanism baroc, în condiții de mai mare precizie decât în situația unor intervenții asupra așezărilor existente.

O observație tipologică generală remarcă minimele derogări existente față de modelul uzual, cel certizian (Șag, Neudorf, Becicherecul Mic, Ionel, Liebling, Șandra) și dispariția practică a celui liniar. Excepțiile sunt datorate fie unor adaptări la teren (Simpetru German, Aradul Nou) fie unor probabile nuclee locuite anterior sau trasee preexistente (Șag, Recăș). În ceea ce privește spațiul central - piața - se constată iarăși mari diferențe față de modelul medieval. În unele situații, ea este inexistentă, biserica satului aflându-se pur și simplu la intersecție de

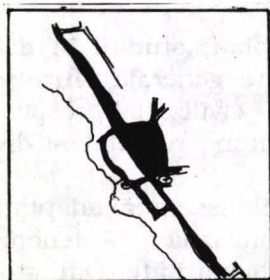

FIG. 6a

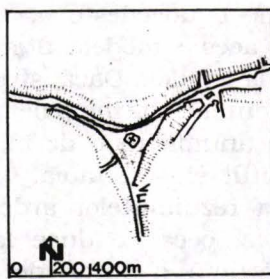

FIG. 8a

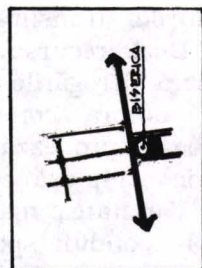

FIG. 7a

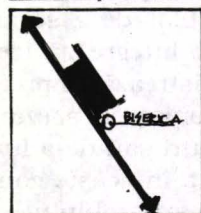

FIG. 6b

FIG. 8b

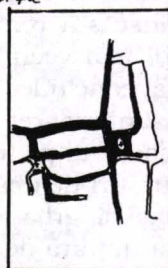

FIG. 7b

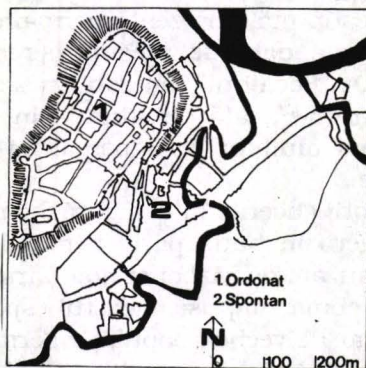

FIG. 9a

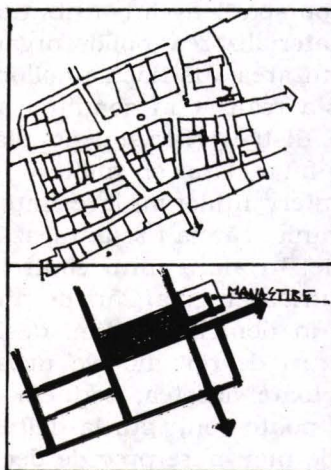

FIG. 10a

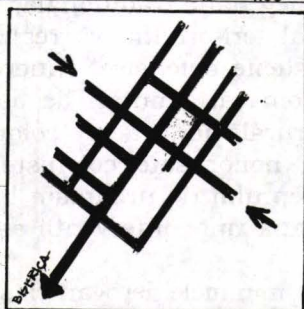

FIG. 9b

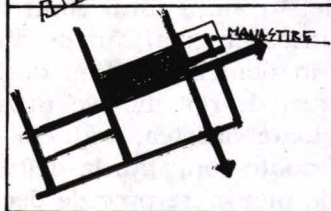

FIG. 10b

Fig. 6 a, b Saes-Mures

Fig. 7 a, b Bruiu

Fig. 8 a, b Bradeni

Fig. 9 a, b Sighisoara

Fig. 10 a, b Cluj

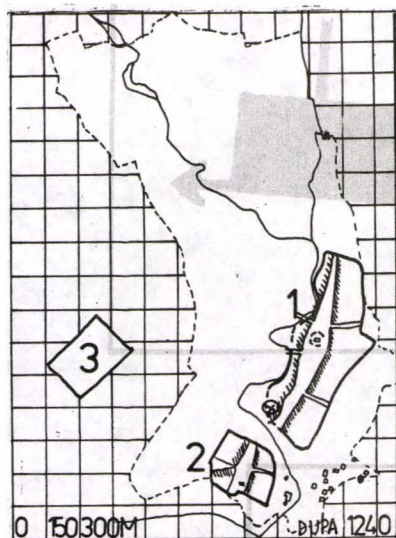

Fig. 11a

Fig. 12a

Fig. 12b

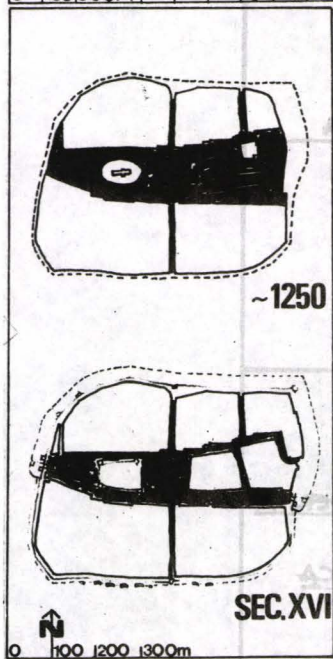
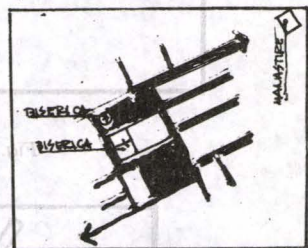
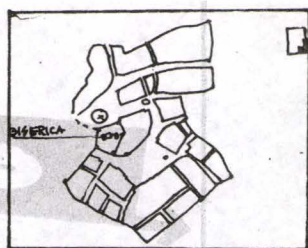

Fig. 14a

Fig. 14b

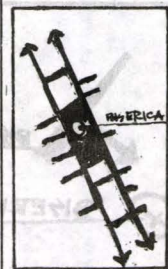
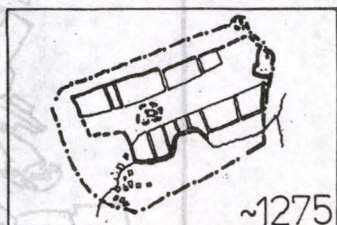
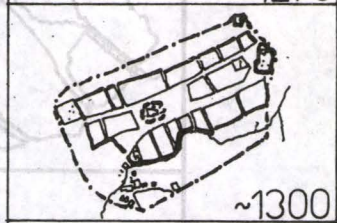

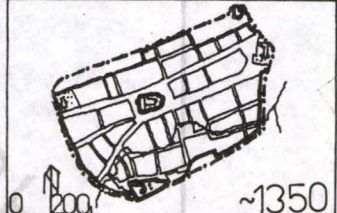
Fig. 13b

~1275

~1300

~1350

Fig. 13c

Fig. 11. Turda

Fig. 12 a, b Sibiu

Fig. 13 a, b Bistrița

Fig. 14 a, b Sebeș

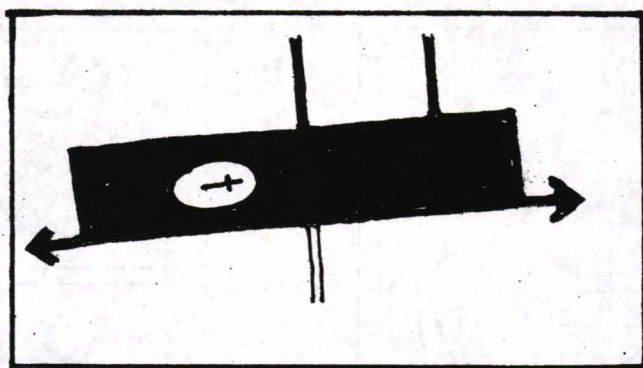

Fig. 14. b Sebes

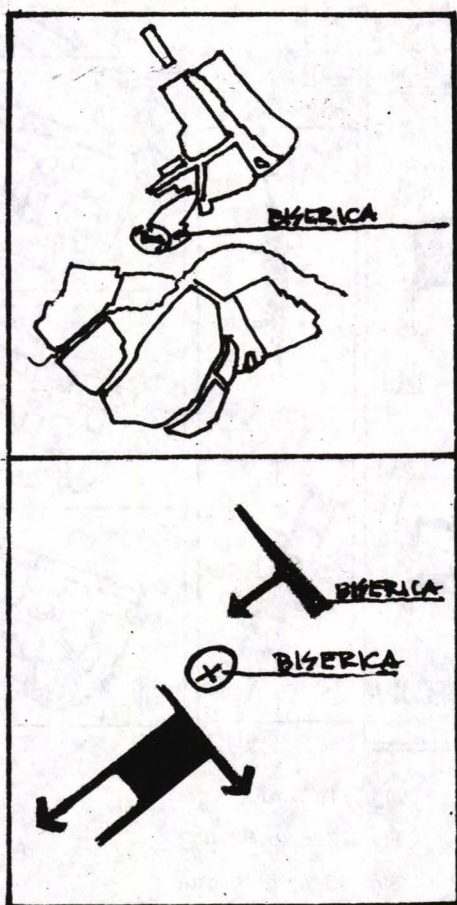

Fig. 15 a, b Medias

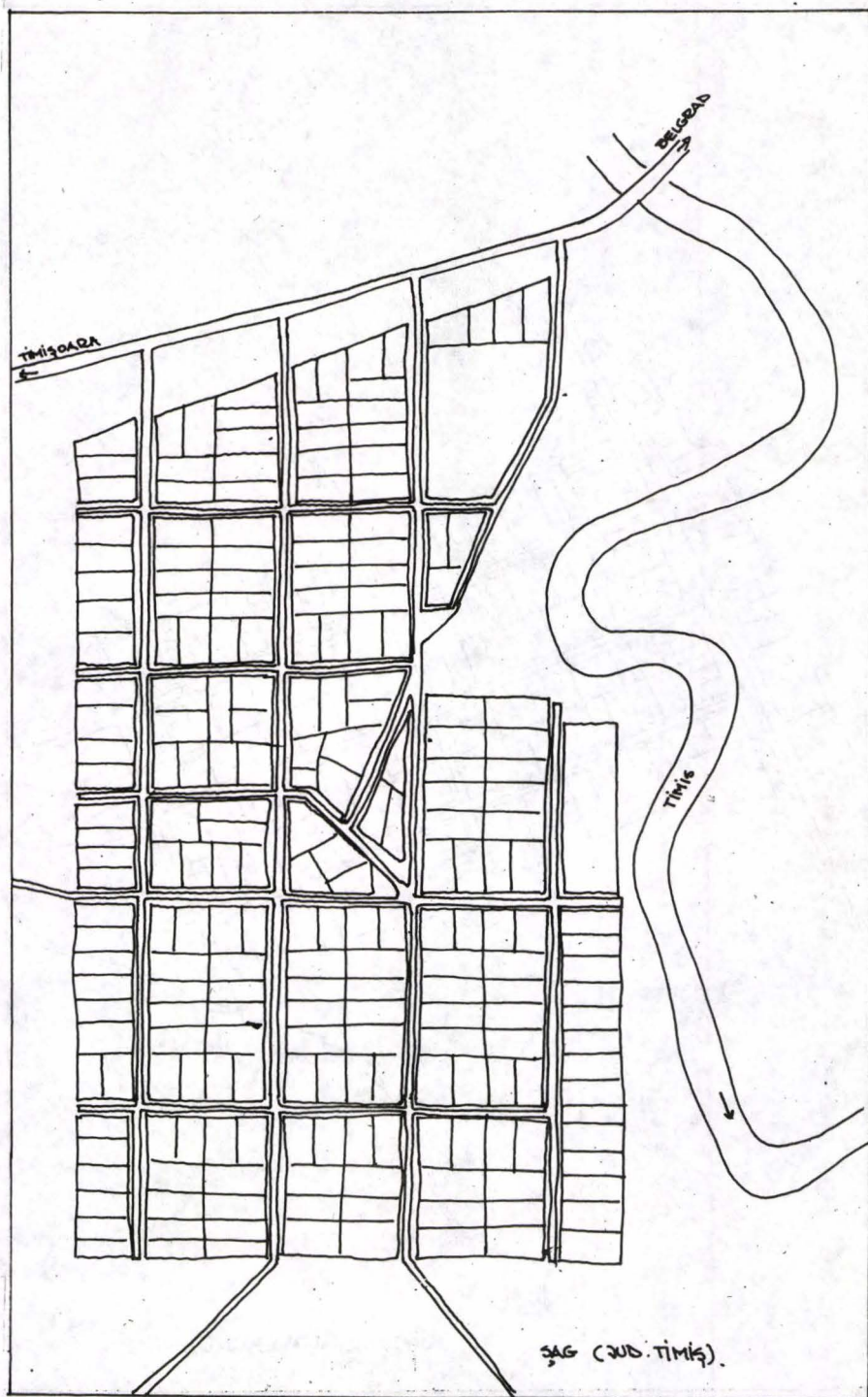

Fig. 16 Săg

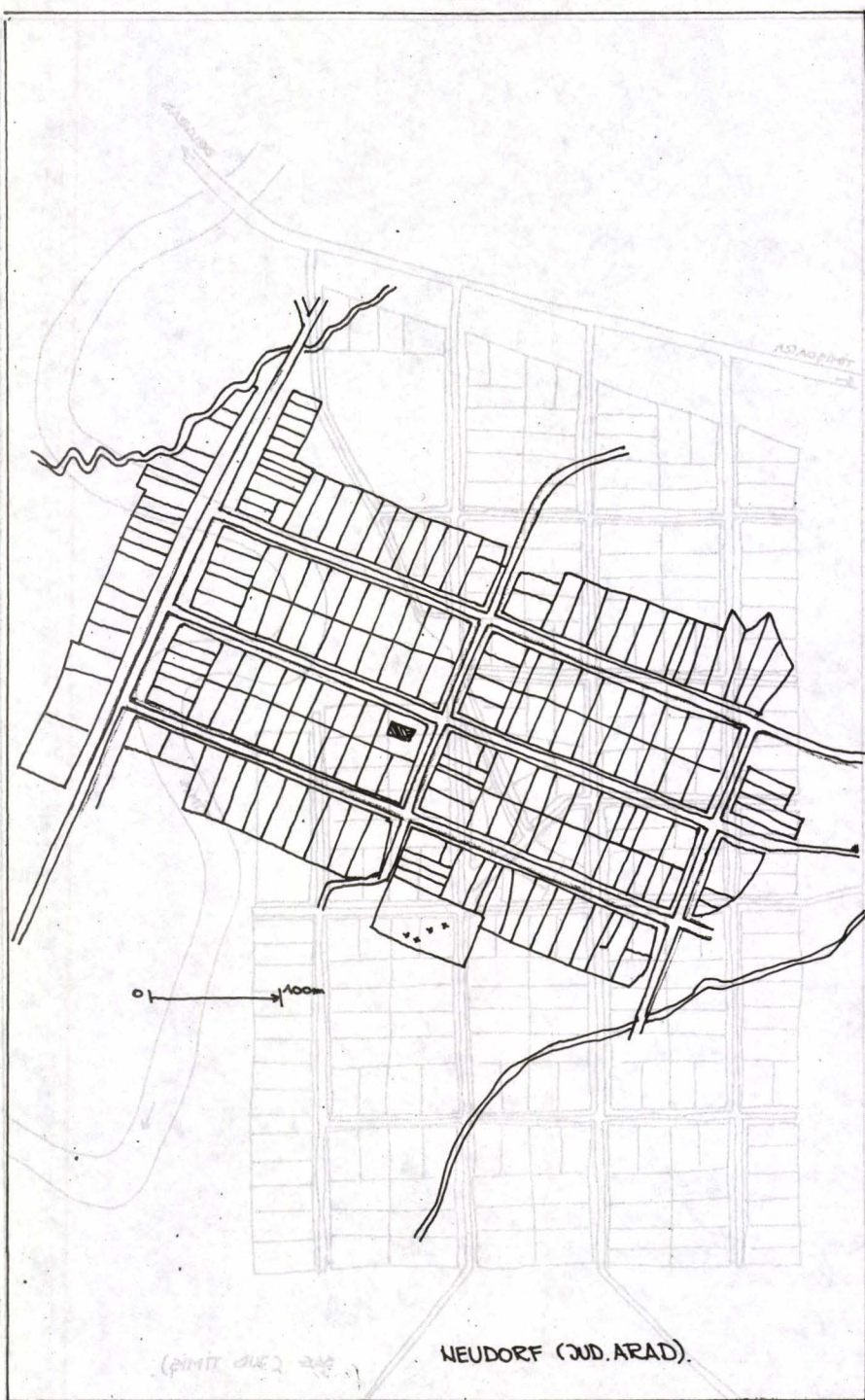

Fig. 17. Neudorf

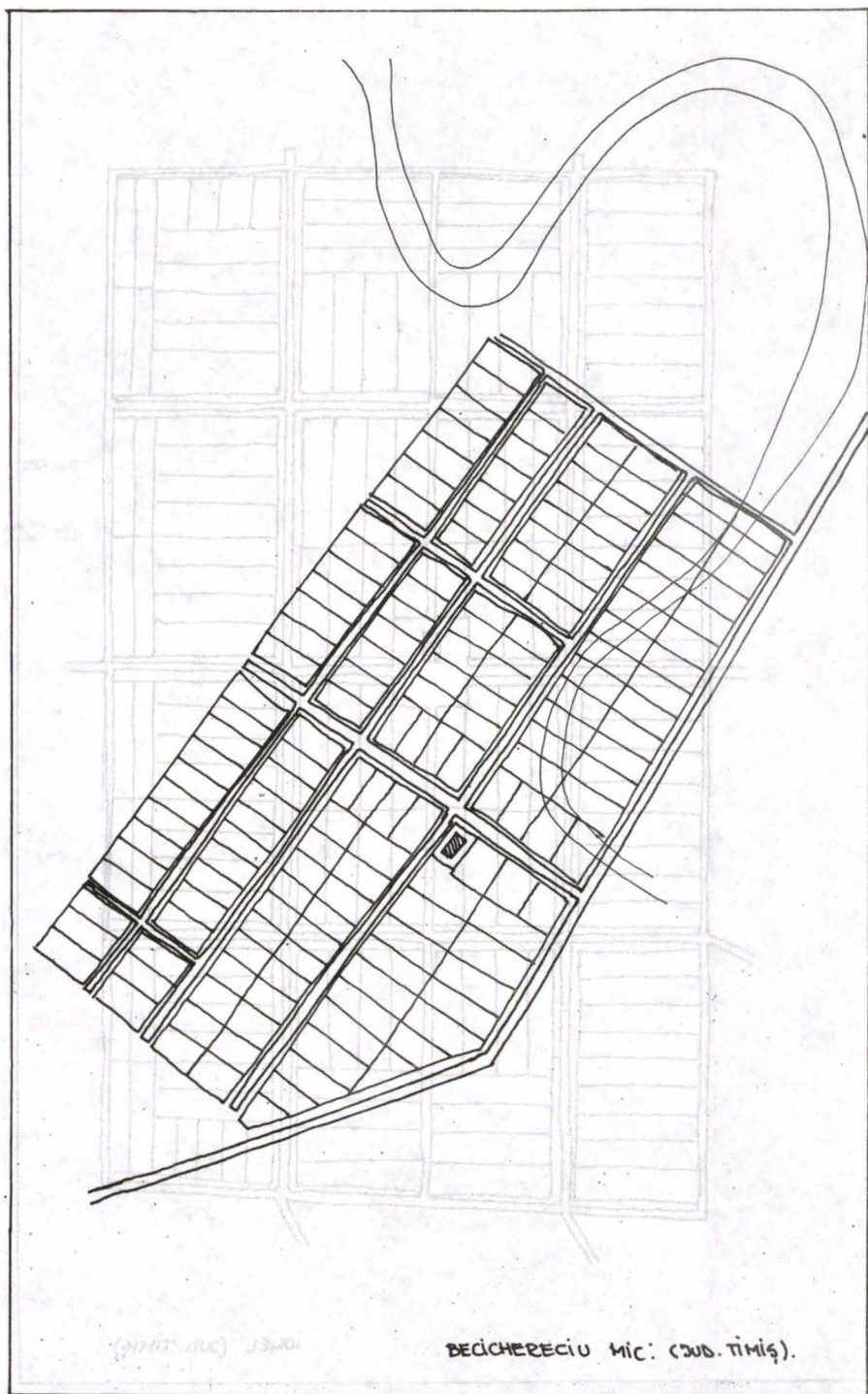
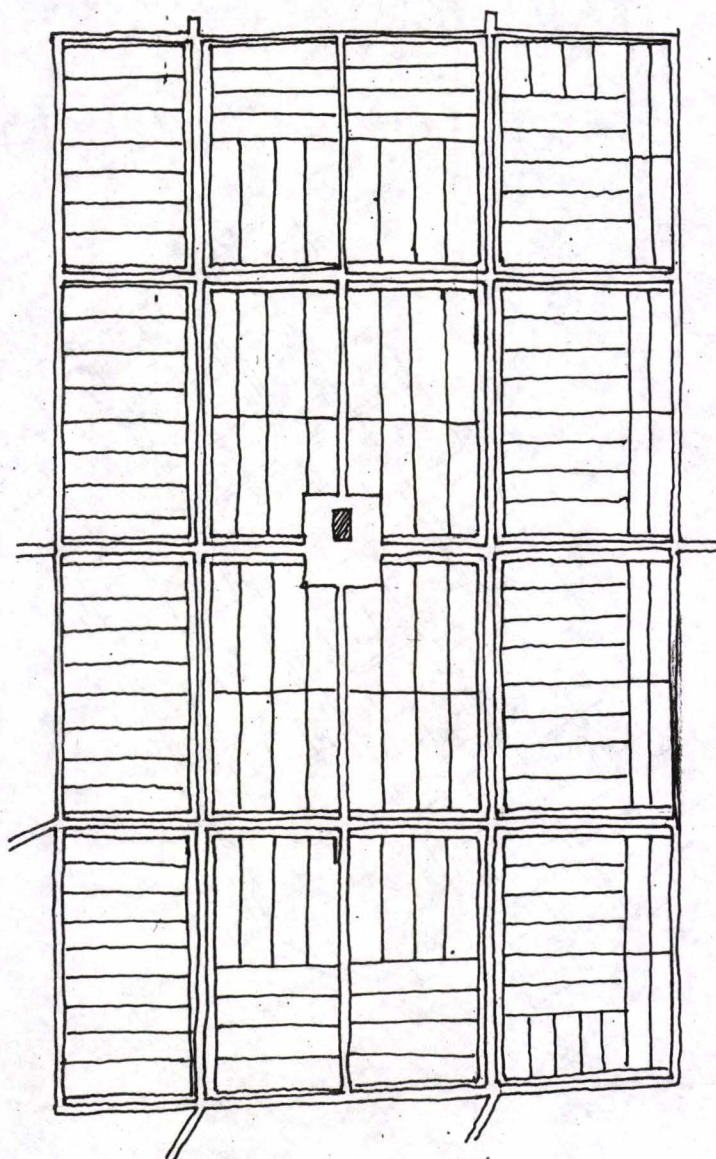

Fig. 18. Becicherecu Mic

IONEL (JUD. TIMIȘ)

Fig. 19. Ionel

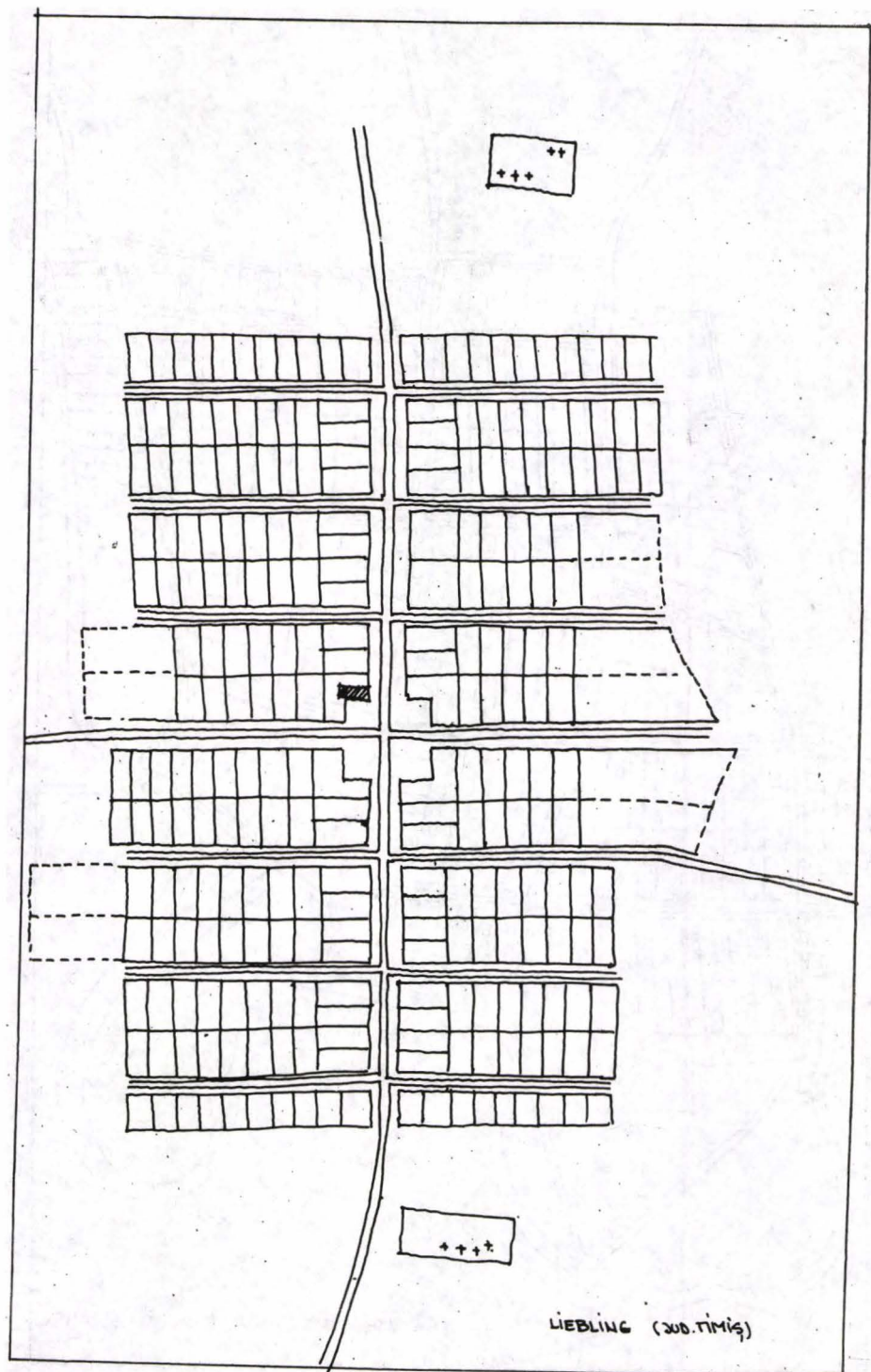

Fig. 20. Liebling

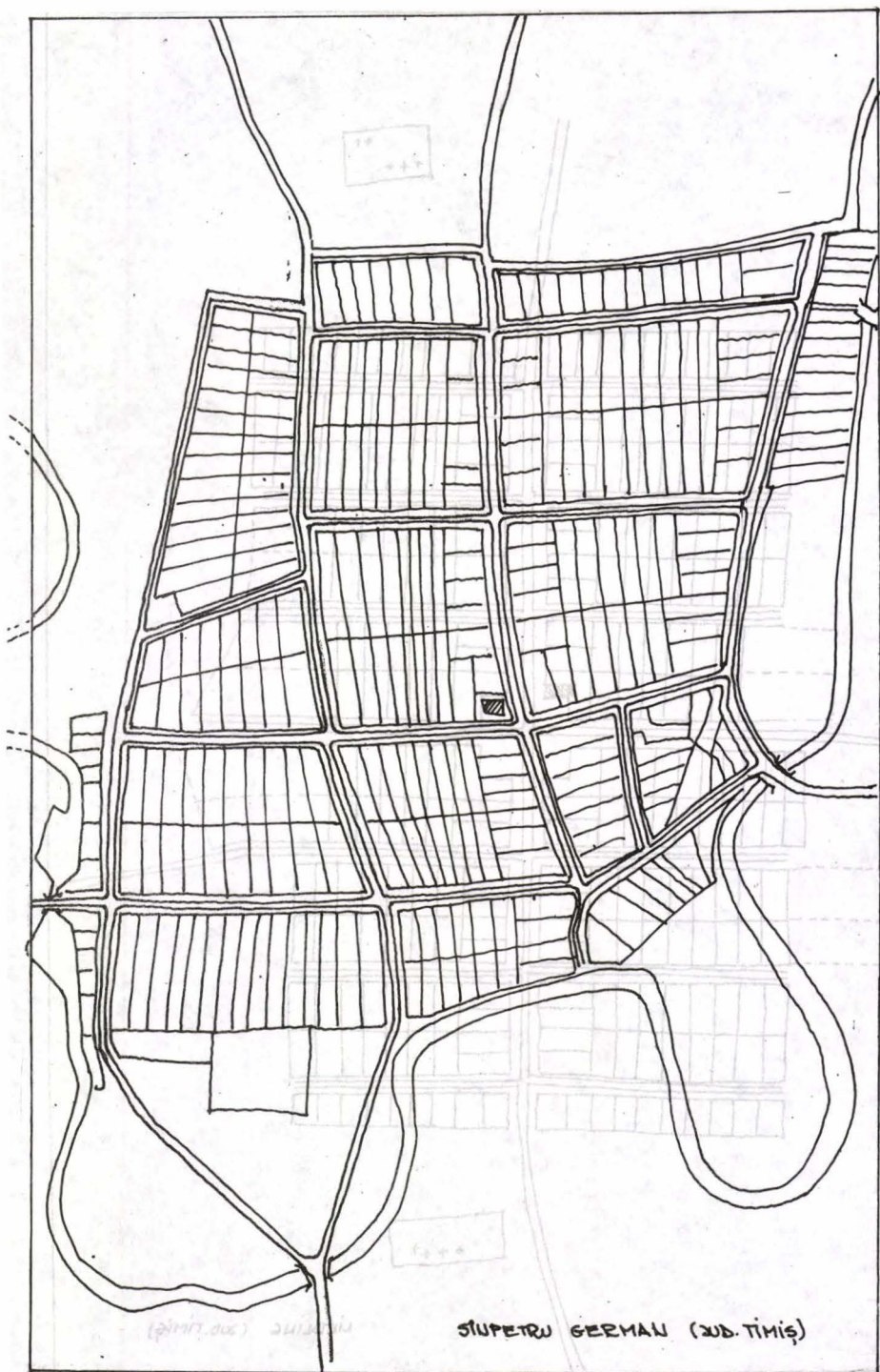

Fig. 21. Simpetrul german

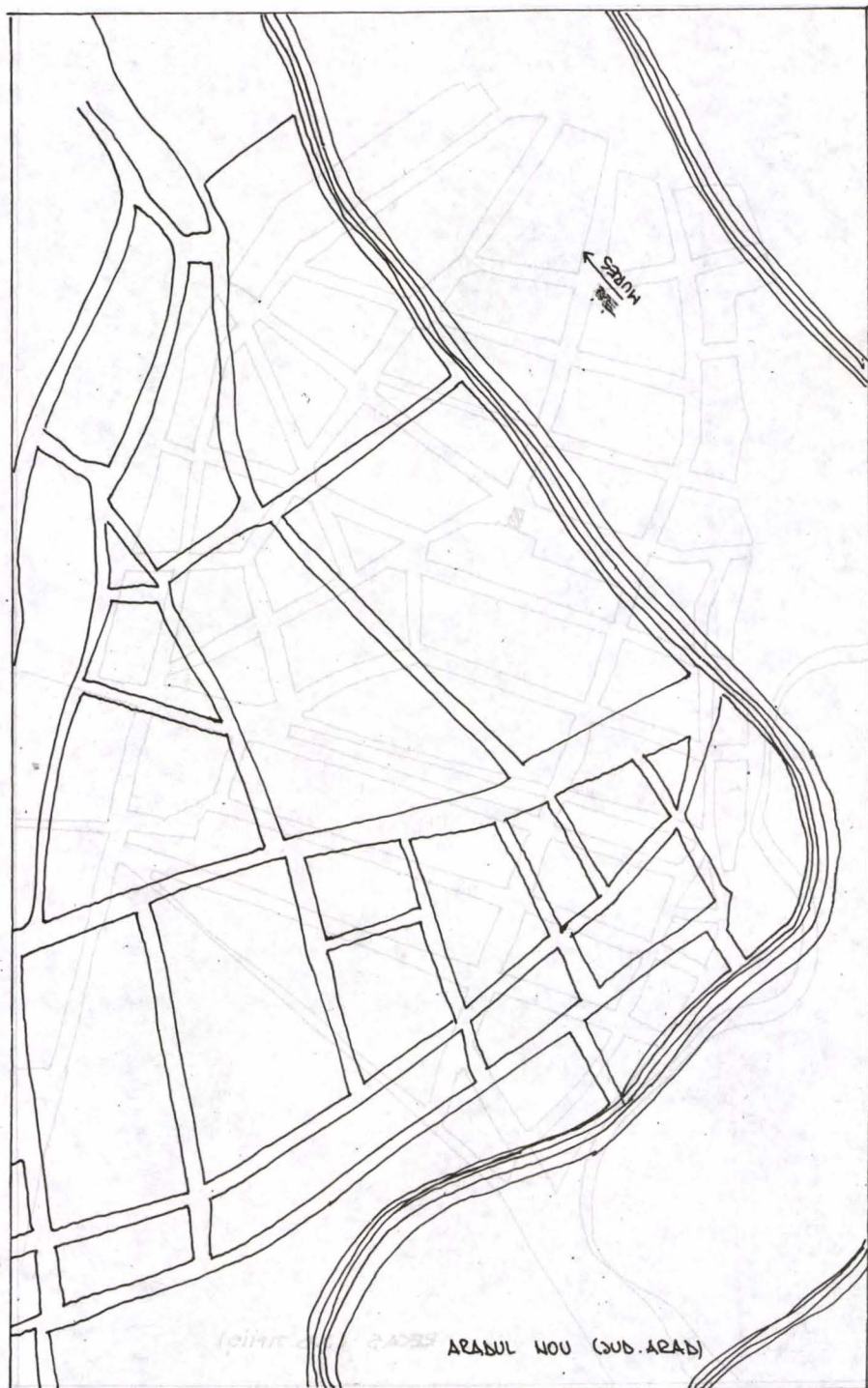

Fig. 22. Aradul Nou

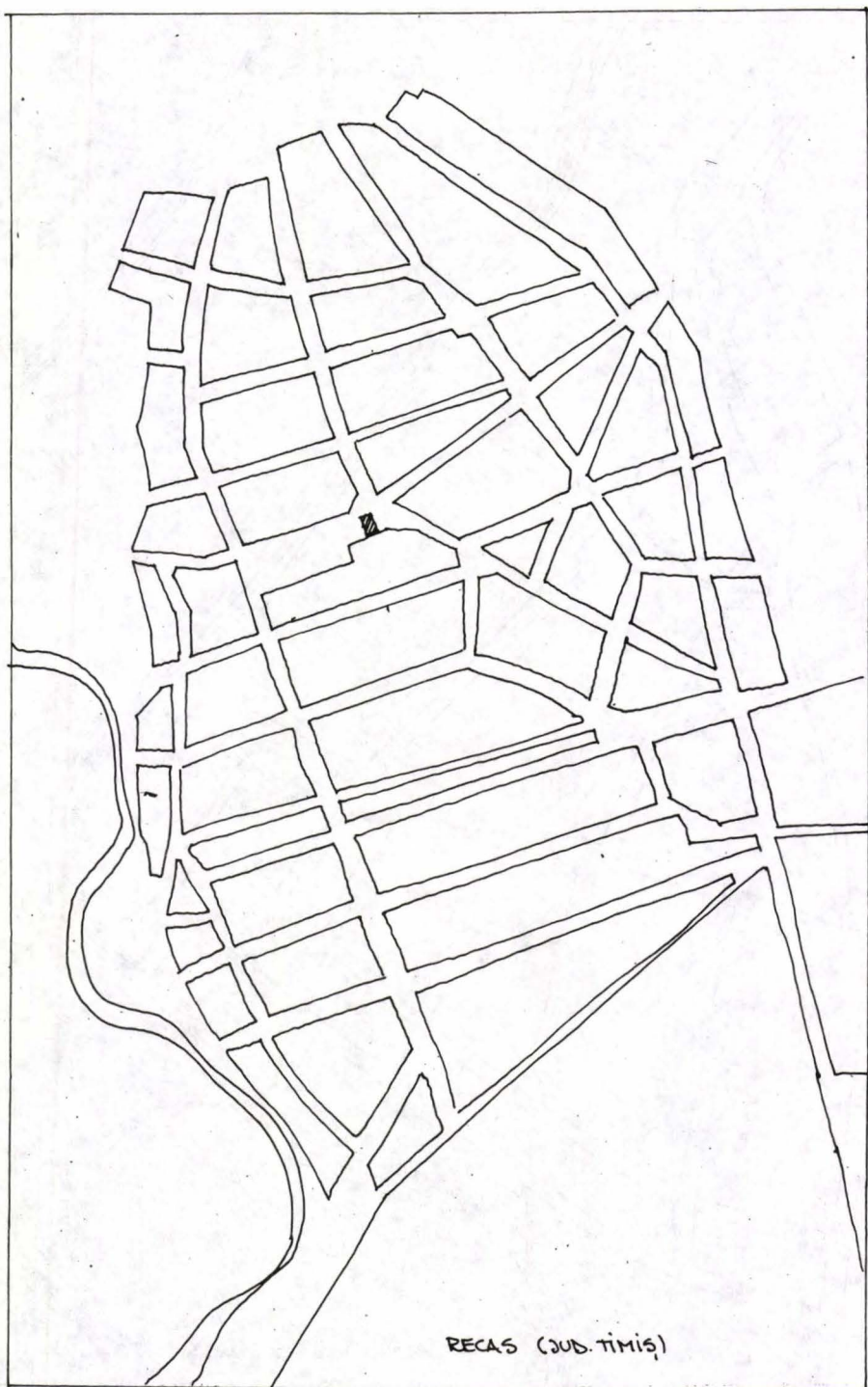
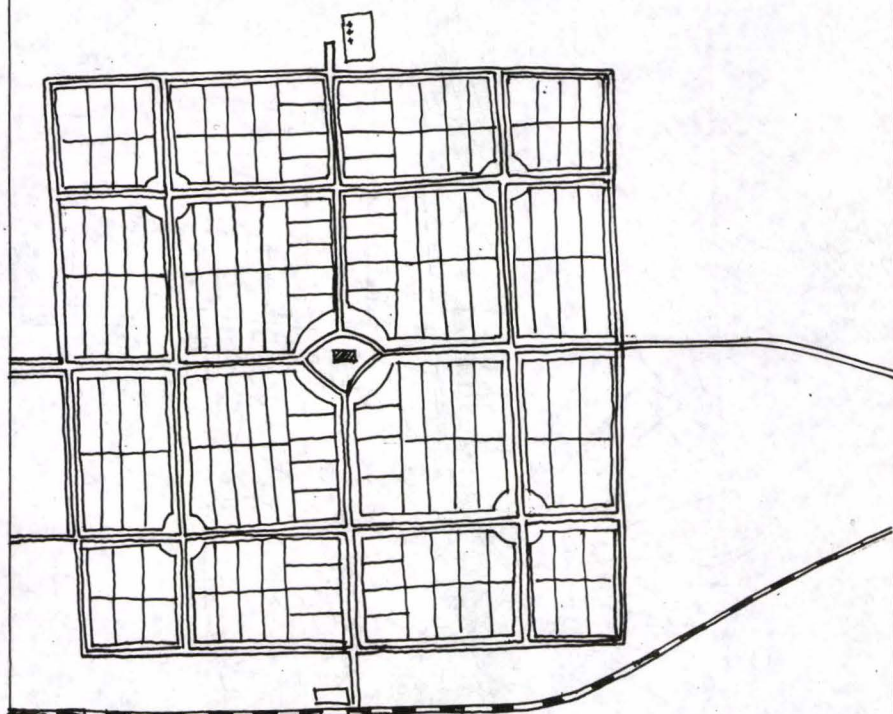

Fig. 23. Recas

SANDRA (JUD. TIMIȘ)

Fig. 24. Charlottenburg

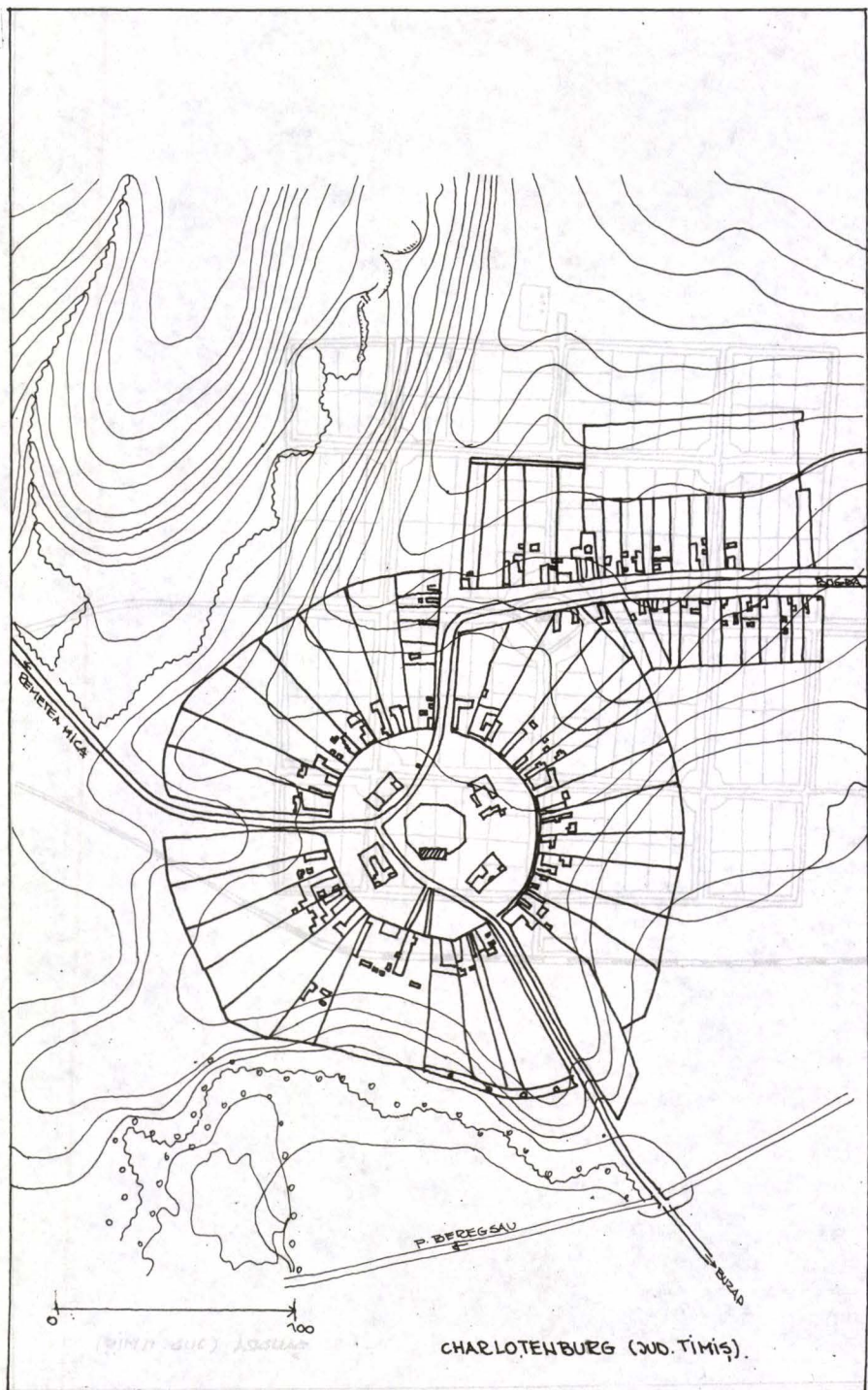

Fig. 25. Sandra

ulițe: Simpetrul German, Șag, Neudorf, Becicherecul Mic, Ionel, Liebling și Sandra, extrem de riguros desenate, posedă mici piețe rectangulare, realizate la intersecția unor ulițe centrale, ultimul remarcându-se printr-un plan pătrat și un sistem de cinci spații publice, din care unul este piața centrală. Celelalte patru, simetrice față de centru, adăpostesc fântâni.

Excepțiile cele mai notabile, Charlottenburg și Aradul Nou reprezintă, primul, un model circular, extrem de rar, cu centrul ocupat de biserică și alte construcții importante și ultimul, un model cu probabile reminiscențe medievale materializate printr-o stradă - piață de mare lungime, cu localizarea principalelor construcții și amenajări comunitare. Problema Recașului, cu piața destul de mare și regulată ca formă, perpendiculară pe principalul drum de tranzit și în zona de interferență a rețelelor neregulate de circulație, este deosebită și trebuie legată de faptul că, la venirea austrieșilor, sunt remarcate trei așezări cu această denumire și două siliște, la care se va adăuga satul colonist.⁴

Sistemul lotizărilor este iarăși altul, majoritatea dovedind lipsa de interes pentru compactitate, materializată prin loturi cu dimensiuni apropiate, și așezate în general într-un sistem extrem de uniform și rigid (Șag, Ionel, Liebling, Neudorf, Becicherecul Mic, Sandra). Excepțiile sunt puține și oricum diferite față de modelul medieval. Lipsa de compactitate este un rezultat al dispariției necesităților defensive, sistemul de apărare austriac, global, fiind cu totul diferit de cel transilvănean medieval individual.

Observații interesante se pot face și privind alegerea sitului, în toate cazurile (cu excepția Charlottenburg-ului) plat, și evidența impunere a unor scheme teoretice mergând până la identitate. Sistemul de date rezultate prin interpretarea acestor observații tipologice este confirmat și completat de datele istorice, care constată o esențială diferență între legislația și mentalitatea comunităților în cele două perioade istorice. În cazul așezărilor bănățene, lipsa spațiilor centrale înseamnă pur și simplu că nu erau necesare, existând un tip de relații între oameni și administrație care le făceau inutile. Noțiunea de comunitate autonomă dispăruse. Se poate vorbi chiar de o simplificare a modului de existență, de specializare și o anumită izolare a familiilor. Cărciuma (prima așezată în teren) și biserica⁵ erau singurele repere și puncte de interes ale comunității, deci ale structurii așezării.

Uniformitatea schemelor materializate conduce în final la concluzia că proiectarea așezărilor era opera unor birouri centrale care aplicau scheme uzuale, indiferent de proveniența coloniștilor și de sit.⁶ Predilecția pentru șes și condiții neutre reprezenta o manieră de impunere nediferențiată a acestor scheme. Excepțiile nu fac decât să confirme regula.

O excelentă probă în acest sens o constituie planul Philadelphiei,

noul oraș colonist american, realizat cu puțin timp înaintea secolului XVIII (1682) de Wiliam Penn, evident, model urmat în cazul colonizării austriece: planul Ioneșului și mai ales al Șandrei sunt replici reduse la scară, dar fidele, ale acestuia.

Coborând toate datele obținute se dobândesc ca preliminar, caracteristicile generale ale modelelor coloniste bănățene precum și diferențele de esență față de cele anterioare lor cu circa 4 - 5 secole.

În concluzie, studiul acestor structuri, la care s-ar adăuga cele urbane, poate furniza, în afara unor repere asupra unor forme de manifestare inedite ale barocului și date privind impactul civilizațiilor în momente de implant colonist, realizat în maniere diferite. Este la urma urmelor, o problemă extrem de actuală, care la noi, acum se manifestă prin fenomenul invers, al părăsirii masive a respectivelor sate de către populația germană și reocuparea lor de o populație de altă factură comportamentală.

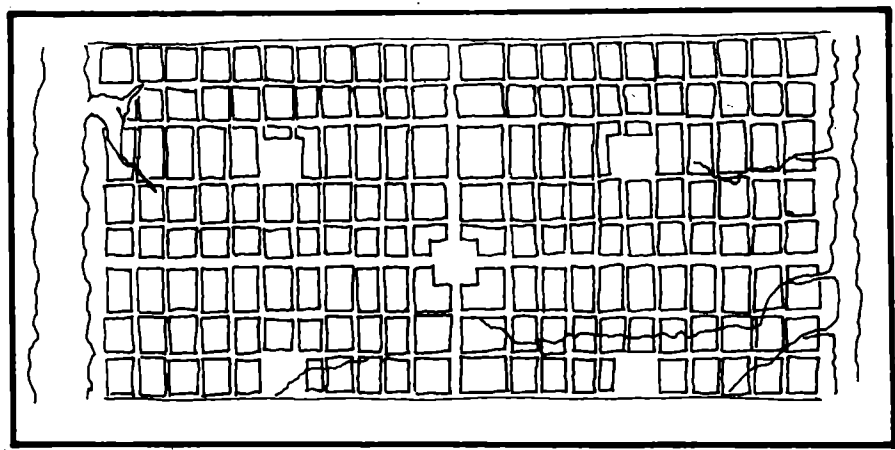

Fig. 26. Philadelphia

NOTE

1. P.Niedermaier, *Dorfkerne auf dem Gebiet der SiebenStühle*, "Forschungen" 16/1, 1973, passim.
2. Idem, *Siebenbürgische Städte*, București 1979, passim, idem, *Turda - dezvoltarea urbanistică a unui centru minier pînă în secolul al XVII-lea*, "Acta musei Napocensis", XIV, 1977, passim, Michel Tănase, *Villes neuves en Transilvanie entre les XII e - XIII e siecles*, teză de doctorat, Saint Denis, 1981, passim.
3. Th.Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București 1981, p. 159, 160-161.
4. Situația ne-a fost semnalată de doamna Eleonora Calincof, muzeograf principal la Muzeul Banatului, căreia îi mulțumim și pe această cale.
5. Sunt sate care, inițial, nu aveau biserică, ele gravitând în jurul unuia cu lăcaș de cult și preot - de exemplu Charlottenburg care, conform proiectului, avea centrul ocupat de o plantație de duzi (Cf. Francesco Grisellini, *Încercarea de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984, pag. 327).
6. Fără a fi foarte explicit, Francesco Grisellini (op. cit, pag.149-154) lasă să se înțeleagă că, cel puțin în perioada 1768-70, sub contele Clary, o întreagă serie de sate coloniste fură ridicate sub supravegherea a doi funcționari din administrație: Hildebrand și von Neumann. Între satele respective era și Charlottenburg-ul. După această perioadă, prin înființarea unui oficiu cezaro-regesc de construcții, aceștia i se pot atribui toate noile fundații rurale și urbane.

BAROCKE BANATER KOLONISATIONSMODELLE DES XVIII. JAHRHUNDERTS. VERLEICH ZU DEN ALTEREN KOLONISTENIMPLATEN AUS SIEBENBURGEN (Zusammenfassung)

Auf urbanistischer Ebene hat die Kolonisation die Durchsetzung von offiziellen Modellen mit sich gebracht.

Im Verleicht zu den alteren Sachsenkolonisierungen lasst sich feststellen, dass die osterreichische kolonisation auf urbanistischem niveau mit der Durchsetzung neuer Modelle aquivaliert.